

КУЛЬТУРА МОВИ ЯК СОЦІОЛІНГВІСТИЧНА КАТЕГОРІЯ

УДК 811.161.2 : 81'27

Л. А. Білоконенко

ІНТЕРПРЕТАЦІЙНА НЕОДНОЗНАЧНІСТЬ ПОНЯТТЯ «КООПЕРАТИВНА КОМУНІКАЦІЯ»

У статті досліджено проблему трактування поняття «кооперативна комунікація». Суперечливість інтерпретації з'ясовано на підставі трьох найвагоміших ознак. По-перше, визначено прагматичні межі кооперативної поведінки осіб; по-друге, проаналізовано «модель рівноваги», що стверджує потребу гармонійності соціальної системи; по-третє, її диференційовано щодо відповідності моральним і правовим нормам соціуму. Описано також семантичний простір категорії «толерантність», її співвіднесення з поняттями «ненасильство» та «терпимість».

Ключові слова: кооперативна комунікація, прагматика, «модель рівноваги», морально-етичні норми, толерантність, ненасильство, терпимість.

В статье исследуется проблема трактовки понятия «кооперативная коммуникация». Противоречивость интерпретации выясняется на основании трех наиболее значимых признаков. Во-первых, определяются прагматические пределы кооперативного поведения людей; во-вторых, анализируется «модель равновесия», утверждающая необходимость гармоничности социальной системы; в-третьих, она дифференцируется на соответствие моральным и правовым нормам социума. Описано также семантическое пространство категории «толерантность», ее соотнесенность с понятиями «ненасилие» и «терпимость».

Ключевые слова: кооперативная коммуникация, прагматика, «модель равновесия», морально-этические нормы, толерантность, ненасилие, терпимость.

The article deals with the problem of interpreting cooperative communication. The author expresses the opinion that this concept is deeper than politeness or rejection of violence when a person needs to give in to avoid a conflict, to assume someone else's right for own thoughts or actions. This aspect needs to be interpreted with understanding the statements, stereotypes, concepts of successful contact, which is set in our society.

The purpose of the article is to clarify the essence of cooperative communication from the point of view of its interpretative ambiguity. Objectives of the study: to identify the pragmatic boundaries of cooperative behaviour of individuals; to analyse the «equilibrium model», which asserts the need of harmony of the social system; to differentiate the correspondence of this type of connection of individuals with the moral and legal norms of society; describe the semantic space of the category «tolerance» and its correlation with the concepts «non-violence» and «tolerance».

It was revealed that the pragmatic boundaries of cooperative contact are determined by the efficiency, durability and usefulness, but aspects of conflict resolution or neutralization based on it are short-lived. According to the model of social conflict-free equilibrium, the development of society involves cooperative relations, balance, cooperation. In such a society, the adaptive ability to avoid collisions increases over time; the system itself is able to maintain consensus among its members. Cooperative communication has its moral and ethical significance, making possible the actions of people who provide public respect, personal self-esteem, moral satisfaction. In the semantic area, cooperative communication is often interpreted from the standpoint of tolerance; confused the concept of tolerance as a psychological essence, moral setting, the properties of the human mind, a range of different types of actions and interpersonal relationships; as well as distinguishing between non-violence and tolerance.

Key words: cooperative communication, pragmatics, «equilibrium model», moral and ethical norms, tolerance, non-violence, sufferance.

Кооперативна комунікація – складне поняття, сучасні дослідники говорять про його фундаментальну неоднозначність, оголошують потрібним, проте суперечливим явищем. Наріжним каменем у дискусіях є широке коло підходів науковців із власним суб’єктивним розумінням, акцентом на дискурсі або на взаєминах між особами. Зокрема, К. Еліх пропонує диференціацію трьох видів кооперації: виробнича, матеріальна, формальна [5, с. 11]. Д. Таннен мотивує особливим прагненням суб’єктів підкреслити позитивний характер стосунків, зміцнити соціальний зв’язок, показати високий рівень взаєморозуміння [7, с. 147]. Дж. Ліч вирізняє шість максим увічливості [6, с. 121–129]; вони не забезпечують злагоджене спілкування, однак їх застосування дає змогу орієнтуватися на дотримання комунікативних та етичних норм.

Кооперативний контакт – це координація сил, взаємодопомога учасників; категорія поведінки, яка діє на рівні взаємин людей і лише через них стає суспільним явищем. Таку

взаємодію вможлиблює повсякденна злагодженість осіб, що робить її основою визначеності спрямування громадської свідомості.

Підгрунття безконфліктності – спрямування індивідів на успішне спілкування як елемент особистої, групової та національної концептосфери. Питання лише в тому, що кооперація – це щось набагато глибше, ніж просто ввічливість чи відмова від насилля, коли особі для уникнення протиборства потрібно поступитися, допустити чуже право на власні думки, дії. Поняття передбачає поступку, а отже, його обсяг є іншим, ніж уявляють, потребує осмислення: кооперативна комунікація не завжди добро, бо впливає на автономію особистості. Цей аспект ще потребує свого витлумачення, особливо за умови врахування узвичаєних у нашому соціумі тверджень, стереотипів, уявлень про зміст явища.

У статті ставимо за мету з'ясувати сутність кооперативної міжособистісної комунікації з позиції її інтерпретаційної неоднозначності. Суперечливість спробуємо дослідити, зважаючи на вагомість ознак, серед яких можна назвати кілька. По-перше, визначати негативно через нераціональність поведінки індивіда. По-друге, трактувати позитивно як цінність і чесноту. По-третє, позитивну аргументацію диференціювати щодо інших рис, як-от: свобода слова й дії, справедливість, об'єктивність, відповідність моральним і правовим нормам соціуму. Отже, маємо щонайменше три характеристики вияву кооперативної комунікації: прагматичні межі, заперечення конфліктності, морально-етичні кордони.

1. Прагматичні межі

Кооперативна комунікація – вибір людини, схема злагоди, щоб зробити міцнішим мир у стосунках. Утім, нерідко її обирають зовсім не за принциповими підставами, а з утилітарних, прагматичних міркувань. З огляду на це цілком зрозумілим є питання про її межі. Відповідь може бути такою: якщо в кооперації є потреба тому, що конфронтація не вможлиблює досягнення цілей особи, то цей зв'язок є неефективним, непотрібним. Якщо реалізовано конструктивний конфлікт, то

кооперативна взаємодія прагматично втрачає цінність, у цьому разі вона обрана, коли протиборство індивідів спричинить більше проблем. Зіткнення людей спонукає їх уважніше ставитися до своїх учинків, дій, слів.

Кордони кооперації можна інтерпретувати прагматично, і переважно їх усвідомлюють саме так. З огляду на це вона цінна доти, доки ефективна; в іншому разі закономірні різного ступеня конфліктні способи та засоби впливу. Проте таке розуміння є обмеженим. Якщо вибір кооперативної комунікації залежить від життєвих обставин, що нерідко змінюються, то ми не маємо впевненості щодо гармонійного співіснування людей. Припустімо іншу реальність: конфлікт виправдовують «загальним благом» для всіх. Зокрема, якщо насильство є звичним під час революцій, то не складно висновкувати, що воно не поєднуване із суспільними цінностями та ідеалами, на втілення яких і спрямовані перевороти: примусовий вплив на особистість і дотримання правових цінностей не поєднувані. Л. Чорна, аналізуючи природу революційних перетворень, як приклад наводить події Французької революції, під час якої Національні Збори проголосили ідеали свободи та рівності, права людини, владу народу, закону як загальної волі громадян тощо, але надалі розпочався терор, диктаторський режим, масові покарання, політичний, економічний занепад. Схожу ситуацію спостерігали під час революції 1917 року в Росії, як і її криваві наслідки протягом подальшого радянського періоду [3, с. 68]. Ми не маємо ніяких гарантій демократичних ідеалів, коли хтось захоче і зможе довести, що конфлікт, хаос, насилля, знищення тієї чи тієї групи людей можливі, навіть бажані, заради «світлого майбутнього». Саме прагматичні настанови революціонерів (чи загалом гнобителів) пояснюють їх небажання та невміння терпимо ставитися до інших.

Якщо кооперативна комунікація – це складна для досягнення фаза в розвитку міжособистісних стосунків, то її треба вивчати як потенційно потрібну змогу для взаємодії, навіть об'єктивний закономірний зв'язок між конфліктом і миром. Вона потребує духовних зусиль суспільства й кожної людини.

Конфлікт – це прагматично орієнтоване зусилля, тому повернення до нього в насильницькій формі є рухом назад. Однак не можна заперечувати, що в деяких випадках прагматичні міркування працюють продуктивно, бо завдяки їм зупинені міжнаціональні зіткнення, криваві релігійні війни. Ці рішення були раціональними, а практичне завершення – осмисленим. Пошук нового способу життя й мислення нерідко спричиняють складні, але цікаві процеси.

Міжособистісний контакт є базою, емпіричною основою формування всіх зв'язків у соціумі. Інтерперсональна кооперація та конфліктність піддаються спостереженню, у них присутній прагматичний мотив до формування, тому вони сприйнятливі до цілеспрямованого суспільного впливу задля вироблення комунікативної терпимості та уникнення суперечливих ситуацій. Прагматика такої поведінки постає завдяки простим життєвим вимогам, а правила спонукають не завдавати своїми словами й діями шкоди іншим, створювати сприятливий клімат для стосунків.

Тож прагматичні межі кооперативного контакту визначено ефективністю, стійкістю й корисністю свого застосування, що водночас обмежує цю концепцію, оскільки ґрунтовані на ній аспекти вирішення чи нейтралізації конфліктів є недовговічними. Такий висновок передбачає пошук нових підходів до проблеми безконфліктного буття людей, що вибудовується на взаємних цінностях спільноти, узгодженні інтересів членів соціуму на різних рівнях взаємодії.

2. Заперечення конфліктності

Важливим етапом у розвитку конфліктної теорії є «модель рівноваги», яка стверджує гармонійність соціальної системи, інше кваліфікує як патологію. Її прихильник соціолог Т. Парсонс говорить про конфлікт як про деструктивне, руйнівне явище, уникає навіть цього терміна, уживаючи інший – «напруга» [2, с. 38]. Однак структурний функціоналізм, що відкривав шлях до взаєморозуміння і співробітництва навіть в умовах негармонійної взаємодії, не був сприйнятий. Концепцію визнали нежиттєздатною, від теорії соціальної безконфліктної рівноваги

науковці повернулися до «конфліктної моделі». Проте ідеї соціолога, що між елементами суспільства потрібно підтримувати кооперативні відносини, рівновагу, співробітництво, залишаються вагомою альтернативною позицією західної науки. За Т. Парсонсом, коли соціум активно розвивається, у ньому із часом підвищується адаптивна здатність до уникнення зіткнень; сама система здатна зберегти консенсус між своїми членами (розвивати правові інститути, пропагувати морально-етичні цінності, виховувати, дотримуватися традицій) [2].

Однією з ідей для теорії Т. Парсонса є твердження, що гармонійність зумовлюється певним благом, розвитку якого сприяє [2]. Підґрунтям для прагматичних міркувань про «неправильність» конфліктів є впевненість у цінності людських взаємин, потреба поважати свободи не лише в площині взаємодії держави та громадян, але й щодо приватного життя. Водночас тиск, вплив політичного апарату, більшості на людину не виняток ні раніше, ні зараз.

Британський філософ Дж. Міл обґрунтовує потребу вдосконалення суспільного устрою, зазначаючи: «це час, коли з розвитком міжособистісних стосунків люди припинили вважати за природну потребу те, щоб уряди були незалежними силами, які протистоять їх інтересам» [1, с. 8]. Річ у тім, що в ХІХ ст. влада вже не суперечить народу, а стає владою нації. Проте є проблема: нація може бути тираном, а тому її також треба локалізувати, бо «тиранія більшості» має вияв у тиранії держави. Саме від неї, за Дж. Мілем, є потреба захищати індивідуальну свободу. Змога вияву суб'єктом своєї волі не цінність, її варто обґрунтовано обмежувати на підставі деяких важливих критеріїв. У цьому разі постає питання: навіщо загалом потрібна індивідуальна свобода? «Тиранія більшості», відповідає Дж. Міл, спричиняє наявність схожих між собою людей, а свобода зумовлює різноманітність, відмінність, і це є умовою прогресу [1, с. 8].

Безконфліктність цінна не тому, що не можна бути нетерпимим до інших, а своїм сприянням суспільному розвитку. Дж. Міл захищає автономію особистості, наполягаючи, що свобода є джерелом поліпшення. Якщо

суспільство не примушує людину до чогось, вона стає щасливішою, її благо – добро для всіх, спосіб гармонії. Утім, вільний вибір не завжди є вибором морально кращого. Дж. Міл розуміє це і вводить ще один принцип – моральної зрілості людини для свободи й автономного вибору [1]. У цьому разі межі свободи й кооперативності потрібно визначати реальним унеском у розвиток людини. Однак у свободи також є кордони.

Самозахист – єдина мета, заради якої людство обмежує дії своїх представників. Причиною застосування влади до члена цивілізованого співтовариства проти його волі є запобігання шкоди іншим. Поняття шкоди розмите, тому не може слугувати для визначення гармонійного / негармонійного суспільства. Проте від його тлумачення залежить сучасне сприйняття межі конфліктності та кооперативності. Насправді прагматичне бачення кордонів злагодженої взаємодії не очевидне, осмислення нетерпимого підпорядковано інтерпретації поняття шкоди.

Кооперативний зв'язок між людьми – це не лише суб'єктивна терпимість до чужих думок, слів, поведінки. Вона мірило допуску, дозволеного відхилення від певних стандартів і норм, ступінь активного контролю над власними діями. Безконфліктність треба розглядати й з передумовою, що її реалізує не лише доброзичливе сприйняття адресата, але й критична зміна свого ставлення, бачення й розуміння аргументів опонента. Ця позиція дає змогу вірити в потенційний успіх моделі безконфліктності, проте не нівелює підстави для суперечок.

Сьогодні практика конфліктів не завжди підтверджує різні наукові підходи. Зокрема, останнім часом інтенсифіковано суперечності через розвиток мультикультурного суспільства. Деякі з постмодерністських теоретиків політики прогнозують зникнення принципу безконфліктності, оскільки він передбачає культурний консенсус попри розбіжності в розумінні цінностей націй. Протиборства постають навіть у ситуаціях кооперації, тобто тоді, коли держава здатна стримувати простір для не жорсткого протистояння через переговори чи домовленості. Силу застосовують і там, де можна було б переглянути власні мотиви,

причини своєї поведінки. Ми говоримо не лише про міжнародні, міжнаціональні зіткнення, але й про конфронтації між суб'єктами. Складно прогнозувати, чи піде шляхом злагодженої взаємодії сучасна світова спільнота, однак усупереч численним теоретичним і практичним труднощам, нації прагнуть безконфліктного розвитку для себе і своїх членів.

3. Морально-етичні кордони

Моральні норми – певні приписи, простота яких робить їх зрозумілими, доступними кожному; соціальна цінність неприхована, не передбачає додаткового обґрунтування. Водночас це не легкість виконання, а потреба в організованості, вольових зусиллях. Моральні норми реалізують моральні принципи. До них зараховують гуманізм, колективізм, сумлінну реалізацію громадського обов'язку, працьовитість, патріотизм тощо.

Мораль зумовлює розвиток у людини здібностей (чеснот) до дотримання її вимог. У чеснотах конкретизовано ціннісні уявлення індивіда про хороше та погане. Добро має слугувати розвитку в суспільстві єднання, згоді між людьми. Зло перешкоджає порозумінню індивідів і гармонії взаємин. Вимоги морального обов'язку можуть не збігатися з потребами певної соціальної групи, особистими вподобаннями й бажаннями, тому важливим є усвідомлення змісту моральних вимог. У цьому разі основним чинником стає совість, керуючись якою, людина бере на себе відповідальність за власну поведінку. Поряд із совістю важливими є самоконтроль, самосвідомість, вимогливість до себе. Вони уможливають учинки людини, що забезпечують повагу, особистісну самооцінку, моральне задоволення. Значущим ціннісним моральним орієнтиром є також поняття справедливості. Воно реалізує ідею правильних взаємин суб'єктів, відповідає уявленням про їхні права та обов'язки.

Згода в суспільстві має своє морально-етичне значення, проте воно не однозначне в мові. Оцінку встановлено в межах певної етичної системи, переважно з'ясовано в компетенції моралістів. Кооперація ґрунтована не так на розсудливості, як на

вміннях, навичках індивідів, що стали органічним складником менталітету.

Кооперативну взаємодію суб'єктів нерідко трактують з позиції толерантності. У Декларації принципів толерантності ЮНЕСКО зазначено, що «толерантність» це: 1) повага, правильне сприйняття різноманітних культур світу, форм самовираження і способів вияву людської індивідуальності, що вможливають знання, відкритість, спілкування та свободу думки, совісті й переконань. Це моральний обов'язок, політична та правова потреба; 2) не поступка, поблажливість, потурання, а активне ставлення, сформоване на підставі визнання універсальних прав і основних свобод людини; 3) обов'язок сприяти ствердженню прав людини, плюралізму, демократії, верховенства права; 4) не ознака терпимого ставлення до соціальної несправедливості, не відмова від своїх або поступка чужим переконанням [4, ст. 1]. Отже, у Декларації толерантність підміняють іншими, близькими за змістом, проте не абсолютно тотожними поняттями. Уважаємо, що її треба передусім розуміти як повагу до індивіда та різноманітності культур.

Загалом для кооперативного контакту потрібно враховувати кілька чинників, з яких найважливішими є фонд знань, досвід, образ ситуації, набір стратегій і тактик, увічливість, принцип поваги.

Загальний фонд знань містить концептуальні відомості про комунікації (інформаційний аспект, інформаційний складник), приписи щодо правил спілкування, прескрипції різних видів: розпорядчі, заборонні (чого не можна робити в спілкуванні), пояснювальні (як потрібно розуміти ті чи ті факти, дії). Інформаційна і прескрипційна категорії доповнюють одна одну. Люди можуть добре знати ці правила, але знання не зумовлюють їхнього виконання.

Сучасний етап розвитку людства передбачає збереження колективного й індивідуального досвіду. Це спрямування членів соціуму на засвоєння системи знань, умінь, між якими перебуває й орієнтування на безконфліктне самовизначення. Кооперативна культура формує почуття, переконання, моделі поведінки, що

підносять ідею гармонії, відтворюючи колорит колишніх епох, гармонійний досвід попередніх поколінь.

Увічливість – система людських комунікативних взаємодій, «мова стосунків». Вона – моральна якість, категорія, для якої характерна повага до співрозмовника; демонструвач загальних норм спілкування або особистого доброзичливого ставлення до адресата. Увічливість має величезний арсенал як вербальних, так і поведінкових засобів. Вона може поставати як щирість, а може бути маскою: безліч сфер і ситуацій контакту, статусні та рольові позиції індивідів формують різні її «образи».

Внутрішня цінність поваги безперечна, однак вона є чимось більшим, тож бачимо певні варіанти розуміння. Якщо говорити про повагу до думок, учинків, до яких ми повинні ставитися толерантно, то за такого бачення майже повністю нівелюється аспект моральної незгоди, внутрішнього неприйняття. У цьому разі про толерантність не може йтися. Доречніше сказати про терпимість до індивіда (культури) за умови моральної незгоди з його думками або вчинками. Ця формула відновлює в пам'яті християнську заповідь про ненависть до гріха, але любов до грішника. Є небезпека такого осмислення, адже не зрозуміло, чому повага до людини повинна заважати боротьбі з її неетичними, неморальними вчинками. У такому разі толерантність і терпимість уподібнювати не можна. Толерантність (на противагу терпимості) не оперує аксіологічними категоріями «добре – погано», а ґрунтується на протиставленні «свій – чужий»; це поблажливість до «чужого», відсутність ворожості. Толерантність подекуди ототожнюють з ненасильством. Однак це неправильно, оскільки перше передбачає відповідальність особи за свою діяльність, цілі; друге – за спосіб досягнення мети. У соціально-політичному сенсі ненасильство – це відступ від насилля як способу завершення конфліктів; з позиції менталітету, – відхід не лише від боротьби, але й від справедливості. Загалом морально-етичні закони кооперативної комунікації пропонують людині не завдавати шкоди іншій особі, демонструвати розуміння, повагу, толерантність, прагнути до згоди.

Отже, кооперативна комунікація є складним явищем. У його семантичному просторі переплетено категорію толерантності як психологічної сутності, моральної настанови, властивості розуму людини, спектру різних типів дій і міжособистісних стосунків; а також ненасильства, згоди, взаєморозуміння, терпимості. Про особливий характер поняття можна говорити й тому, що воно функціонує в системі значущих культурних цінностей. Щоб злагодженість була складником українського менталітету, кооперативне спрямування осіб у спілкуванні переважало над конфліктним, потрібна психологічна, лінгвокультурна робота, тривалий період суспільного навчання та виховання.

Подальше вивчення кооперативної комунікації має перспективу щодо з'ясування закономірностей зв'язку мовних і культурно-етичних норм для її забезпечення.

Бібліографічні посилання

1. **Міл Дж. С.** Про свободу : есе / пер. з англ. – Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 463 с.
2. **Парсонс Т.** Система современных обществ / пер. с англ. Л. А. Седова и А. Д. Ковалева. – Москва : Аспект Пресс, 1998. – 270 с.
3. **Чорна Л. В.** Революція як спроба втілення суспільного ідеалу // Гуманітарний часопис. – 2016. – № 2. – С. 63–73.
4. **Декларация** принципів толерантності : утверджена резолюцією 5.61 Генеральної конференції ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 г. [Електронний ресурс] // База даних «Законодавство України». – URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_503 (дата звернення: 04.02.2018).
5. **Ehlich K.** Kooperation und sprachliches Handeln // Liedtke F., Keller R. Kommunikation und Kooperation. – Tübingen etc., 1987. – P. 11–35.
6. **Leech G. N.** Principles of Pragmatics. – London and New York : Longman, 1983. – 250 p.
7. **Tannen D.** Conversational Style: Analyzing Talk among Friends // International Association of Research in Foreign Language Education and Applied Linguistics : ELT Research Journal. – 2013, 2 (3). – P. 146–149.